

Beszámoló

Bartholomaeus Fontius Persius-kommentárja

című pályázat eredményeiről

A szövegek általános jellemzője volt a könyvnyomtatás föltalálásáig, hogy vagy egyetlen példányban léteztek (például a feliratok), vagy több, egymástól kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő változatokban (kódexek). Mivel a másolást minden esetben emberek (másolók) végezték (az ókorban rabszolgák, a középkorban általában szerzetesek, majd később tudós humanisták), a szövegek lejegyzésénél, átmásolásánál, a sokszorosítás folyamán számos akaratlan hibát vétettek. Hogy az eredeti, megközelítően hibátlan szöveg minőségét elérjék, a másolásnak volt egy ellenőrző szakasza, amikor egy újabb személy ellenőrizte és javította a kézirat szövegét (ezt nevezzük emendálásnak). Mivel azonban mind a másolást, mind az ellenőrzést emberek végezték, hibák még a leggondosabban átnézett szövegben is maradhattak. A kódexek másolása során tehát egyfelől átörökíthették a másolók a korábbi hibákat (olykor persze javíthatták is), másfelől újabb hibákat vétettek, amelyeket aztán újabb írnokok örökíthettek tovább, vagy javíthattak ki. Aki azonban egy különféle változatokban (kódexekben) fennmaradt szöveg történetét meg akarja ismerni és ennek révén a lehető leghitelesebb szöveget akarja létrehozni, annak útmutatást éppen ezek a hibák adnak. Hibát ugyanis sokféleképpen követhetett el a másoló: ha ugrott az oldalon a szeme, szavakat vagy sorokat hagyhatott ki, vagy ismételt meg, ha valamit nem tudott elolvasni, beleképzelhetett a kusza betűkbe egy akár oda is illő, de mégse megfelelő szót, és így tovább, számos alkalma nyílt arra, hogy tévesszen. A közös vagy eltérő hibák vizsgálata éppen ezért döntő jelentőségű a szövegmásolatok közeli rokonságának a megállapítása szempontjából. A könyvnyomtatás megjelenésével a hibák persze nem tűntek el, csupán a másolatok egyedisége szűnt meg: hibás szövegből már nem annyi volt, amennyit másoltak, hanem amennyit nyomtattak.

Az 1450-től 1500-ig terjedő időszakok nyomtatott kiadványait ősnymtatványoknak nevezzük, a XVI. században nyomtatott könyveket pedig régi nyomtatványoknak. A XV. századi könyvnyomtatás azonban nemcsak azért izgalmas korszak, mert rohamosan korszerűsödik és fejlődik a nyomdatechnika, hanem azért is, mert ekkor pecsételődik meg a kézi szövegsokszorosítás sorsa. A kódexek másolásának, illusztrálásának technikája már az ókorban is egészen magas, művészi színvonalat ért el (ezt bizonyítja néhány csodálatosan illusztrált késő-ókori kódex), amely a reneszánsznak köszönhetően szerezte vissza régi fényét. A XIV-XV. században működő kódexmásoló műhelyek (főleg Itáliában, de föltehetően volt Magyarországon is), bőségesen ontották a gazdagon illusztrált köteteket: a kéziratok kódex és a nyomtatott könyv esetében az egyedi állt itt szemben a tömegessel. Éppen ezért a kézzel másolt könyvek nagy becsben álltak, s ezekben az évtizedekben sokszor előfordult, hogy már nyomtatásban megjelent kötetéről készült gazdagon illusztrált kézirat másolat. Mátyás király hírneves könyvtárában, az ún. Bibliotheca Corvinianában számos olyan korvina volt, amelyet nyomtatványról másoltak. Az pedig, hogy az uralkodó (és ezzel nem volt egyedül) kódexeket gyűjtött, világosan mutatja, mennyivel értékesebbnek számított a kézzel másolt kódex a nyomtatott könyvnél.

A humanisták között nem egy olyan akadt, aki nemcsak írt, hanem másolt vagy emendált is kódexeket. Ezek egyike volt a rövid ideig Budán is tartózkodó Bartolommeo Fonzio, aki 1489-ben fordult meg Mátyás udvarában. Ez a firenzei humanista még a 60-as 70-es évek fordulóján ismerkedett meg a Vitéz János köréhez tartozó, Itáliában tanuló Garázda Péterrel és Janus Pannoniusszal. Bár már ekkor hívták Magyarországra, Vitéz összeesküvésének leleplezése és kivégzése miatt letett erről a tervéről, s csak később, majd két évtizeddel később vállalkozott az útra Taddeo Ugoletónak, Mátyás itáliai könyvbeszerzősének unszolására.

Fonzio művei közül ma leginkább levelei és versei ismertek, tudományos művei közül pedig főként a Kr.u. I. században élt római satíráköltőnek, Persiusnak a satíráihoz írt kommentárját tartják számon. E fiatalkori műve jelentőségét növeli, hogy ez volt az első nyomtatásban megjelent Persius-kommentár (1477), amely aztán önállóan vagy más kommentárokkal együtt több, mint húsz kiadást ért meg a XV-XVI. század fordulóján. A mű tudományos vonatkozásai mellett azért is érdemel figyelmet, mert négy kódexben is ránk maradt, amelyek közül kettő a Bibliotheca Corviniana állományából került Bécsbe, illetve Wolfenbüttelbe. A másik két kódexet Firenzében őrzik: az egyik Fonzio saját példánya a Biblioteca Riccardianában, a másik, a mű címzettjének, Lorenzo de Medicinek ajánlott díszes, de a humanista által másolt példány a Biblioteca Laurenzianában van. A szinte érdektelen bécsi korvina mellett a Herzog-August Bibliothekban őrzött példány igazi különlegesség: maga Fonzio másolta 1488 táján, tartalmazza addig írt valamennyi művét (levelei kivételével), és Budára személyesen hozta ajándékolni a királynak.

A példányok sorsán túl igencsak izgalmas magának a tudományos műnek a sorsa. Persiustól csak mintegy hatszáz sor maradt ránk, hat satíra szövege és egy sántajambusban írt 14 soros bevezető. Csekély terjedelme ellenére ez a korpusz mégis az egyik legnehezebben értelmezhető ókori latin költői szöveg: az ifjan elhunyt poéta ugyanis egy irodalmi, filozófiai vagy történeti utalásokban rendkívül gazdag, rafináltan metaforikus nyelvet használ, amelyet hátradőlve, szövegmagyarázatok nélkül olvasva képtelenség megérteni. Művei halála után való megjelenése egy csapásra népszerűvé tette költészetét, iskolai olvasmány lett, akihez már az ókorban is írtak szövegmagyarázatokat. Népszerűsége a művek nyelvi gazdagsága, olykor nyakatekert költőisége, a keresztény tanításokkal rokon szigorú sztoikus etikai tartalma miatt a középkor során is töretlen volt, amit jelez, hogy a satírák több, mint 600 kódexben maradtak ránk, s körülbelül húsz, jórészt kiadatlan középkori és humanista kommentárt őriztek meg a könyvtárak. E kommentárok jelentős része egyelőre még további tudományos vizsgálatra vár, azt azonban szükséges megemlíteni, hogy a IX. századtól már létezett egy Persius tanárának, a sztoikus filozófus Cornutusnak tulajdonított magyarázatgyűjtemény (*Commentum Cornuti*), amely megőrizte az ókori kommentár bizonyos elemeit. Ennek megbízhatóságát sokan vitatták, ami szintén oka volt annak, hogy szívesen írtak kommentárt a satírákhoz, másfelől ezeket a szövegeket az egyetemeken is olvasták, ahol egy-egy hely pontos értelmezése körül késhegyre menő viták folytak.

Amikor tehát Fonzio megírta a maga kommentárját, akkor egyfelől fölhasználta ezt a közkézen forgó kommentárt, illetve hozzátette, amit vagy szóban, vagy írásban tanult. Az ókori szerzők szövegei ekkor a tudományos érdeklődés középpontját jelentették, s miután a törökök elfoglalták Konstantinápolyt (1453) és bekebelezték a bizánci birodalmat, a görög tudósok tömegesen menekültek Itáliába, ahol így nemcsak a klasszikus latin kultúra és nyelv támadt új életre, hanem megkezdődött az ókori görög szerzők fölfedezése is: az egyedülállóan gazdag ókori műveltség megismerésében a könyvnyomtatás föltalálása óriási szerepet játszott. Ebben a

kulturális és tudományos virágkorban természetesen volt, hogy minden egyes állítást mérlegre tettek, s az érvek és ellenérvek özőnében nem válogattak a fegyverekben.

Alighanem egy ilyen tudományos vita vetett véget Fonzio és a másik kiemelkedő humanista tudós, Angelo Poliziano barátságának: ez utóbbi, aki szintén írt egy századokig kéziratban maradt Persius-kommentárt, amikor ő tanította Firenzében a szatíraszerzőt, keményen kritizálta Fonzio egyes állításait. E bírálat hatására Fonzio ugyan nem írta újra az egész művet, hanem kiegészítette egy dialógussal, amely *Tadeus* címen ismert. Ebben Mátyás könyvtárosa, Taddeo Ugoletto fölszólítására és hozzá beszélve javítja ki korábbi téves állításait. Ez a Mátyásnak ajánlott mű került aztán a wolfenbütteli kódex elejére.

Míg a Corvina-kutatás alapvetően mellőzte a szövegek filológiai vizsgálatát, kutatásom középpontjában éppen a szöveg változása állt, mert ennek révén véltem megragadhatónak a Fonzio-művek sorsát, illetve azt, hogy a tudományos (és emberi) konfliktus, miként tükröződött a művekben. Betűről betűre, szóról szóra összehasonlítva a szövegeket, az alábbi következtetésekre jutottam.

Fonzio a kommentárja alapszövegét abban a kódexben jegyezte föl, amely ma a firenzei Biblioteca Riccardianában található. Ezt a kódexet évtizedeken keresztül használta, és apróbb javításokat, kiegészítéseket ebben a szövegben tett. (Ebben a csodálatos reneszánsz könyvtárban számos további Fonzio-kódexet őriznek.) Erről készülhetett a Lorenzo Medicinek átadott díszes kódex, amelyet azonban nem Fonzio másolt. Aztán 1477-ben megjelent a kommentár nyomtatott változata, amely alapjául a Riccardiana-példány szolgált. Ezután az 1480-as években közel 10 kiadást ért meg a kommentár, miközben a kiadók itt-ott belejavítottak: úgy tűnik, Fonzio megkérdezése nélkül jelentek meg ezek, amelyek közül az egyik nyomtatott kiadásról másolták – szintén a tudós tudta nélkül – a ma Bécsben őrzött korvinát. Miután az 1480-as évek első felében Poliziano kritikája miatt megromlott a kapcsolatuk, Fonzio több esetben is fölülvizsgálta korábbi nézeteit, s javította a magyarázatok egy részét (több helyütt elfogadta Poliziano magyarázatát, a nevét azonban nem említi meg). Ekkor érkezhettek Taddeo Ugoletto révén Mátyás meghívása, s mivel ekkoriban kész műve nem volt, jobb híján ezt a javítást ajánlotta az uralkodónak, versei gyűjteményét fiának, s mivel tudta, hogy mekkora könyvgyűjtő a magyar király, egy maga írta, műveit tartalmazó kódexszel lepte meg. S hogy minél inkább kedvében járjon a királynak, neki szóló ajánlást szerkesztett, amelynek kezdőlapját szépen illusztrálta is, ahogy a Corvin Jánosnak ajánlott versek kezdőoldalát is. Sőt még a Tadeus-dialógus szövegét is kibővítette: tudva arról, hogy Galeotto Marzio mily nagy becsben áll a budai udvarban, egy a Persius-értelmezéshez köthető anekdotát is beleillesztett a műbe. Erre fényt a szöveg egy másik kéziratot változatának vizsgálatával derítettünk: ez a szintén Firenzében őrzött másolat ugyan későbbi, de minden bizonnyal egy korábbi fogalmazvány másolata, amelyet – Mátyás kedvét keresve – bővített tovább Fonzio. Mindezt persze nemcsak a tudomány iránti elkötelezettségből tette, hanem abban a tudatban is, hogy Mátyás a kultúra és a tudomány bőkezű mecénása.

S hogy mi lett Fonzio művének és kódexeinek sorsa? A korvinák elkerültek a budai bibliotékából, kommentárját pedig – más kommentárokkal kiegészítve – még többször kiadták a XVI. század elején. Aztán az lett a sorsa mint oly sok tudományos műnek: a későbbi kommentárok kiszorították.

Az OTKA-támogatással végzett kutatómunka mindenesetre nemcsak a szöveg változatos történetét tárta föl: az alapos vizsgálat eredményeként világos képet kaptunk arról is, mennyire tudott, illetve nem tudott görögül Fonzio, hiszen a görög szerzőket csak latin fordításban ismerte, s komolyabb stúdiumokba csak Poliziano hatására kezdett. Jobban körülírható e kutatásnak köszönhetően műveltsége, iskolázottsága, tudósi attitűdje, hogy mely szerzőket ismerte jól, vagy alig, s számos izgalmas információ birtokába juthatunk a korabeli tanítással és tudományeszménnyel kapcsolatban.

A projekt keretében kutatás kiterjedt egyfelől a Fontius-féle kommentár szövegváltozataira, a különböző kéziratos és nyomtatott változatok sajátosságaira, ugyanakkor arra is, hogy milyen sajátosságok jellemzik a kommentárt. A munka során azonosítottuk a hivatkozott szöveghelyeket, az idézett görög szerzők műveinek latin fordításait (ez Fontius görögtudásáról szóló angol nyelvű tanulmányba ágyazva fog megjelenni a projekt lezárása után egy nemzetközi szerzőgárda által jegyzett tanulmánykötetben).

A kutatáshoz kapcsolódóan tartottam szakszemináriumot is: ennek egyik eredménye, hogy tanítványom, Tuhári Attila elkészítette Ioannes Britannicus Persius-kommentárjának kiadását. Így ez a két munka most együtt jelenik meg.

A szövegkiadáson túl az elmúlt időszakban számos előadást tartottam hazai és nemzetközi konferenciákon. Kutatási eredményeimről ezeken a fórumokon is igyekeztem számot adni.

Beszámolómhöz mellékelten csatolom az elkészült kötet címnegyedét.

TWO RENAISSANCE COMMENTARIES ON PERSIUS

BARTHOLOMAEUS FONTIUS' AND
IOHANNES BRITANNICUS'
COMMENTARIES ON PERSIUS

STUDIA PHILOLOGICA
IV

COMMENTARII IN PERSII
SATIRAS SAECULORUM XIV-XVI.
I

TWO
RENAISSANCE COMMENTARIES
ON PERSIUS

BARTHOLOMAEUS FONTIUS' AND
IOHANNES BRITANNICUS'
COMMENTARIES ON PERSIUS

Edited by
LÁSZLÓ TAKÁCS and ATTILA TUHÁRI

AVICENNA KÖZEL-KELET KUTATÁSOK INTÉZETE

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szentszék
és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Könyvkiadója

PILISCSABA – BUDAPEST
2015

COMMENTARI AD PERSII SATIRAS
SAECULORUM XIV–XVI./1.

The research project and the edition of this volume were sponsored
by OTKA K 81297 and OTKA K 81581

© László Takács and Attila Tuhári, 2015
Hungarian edition © The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, 2015
Hungarian edition © Szent István Társulat, 2015

Design of series:
János Flohr

ISBN 978 963 277 524 1
ISSN 2063-3157

Published by

The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies
2087 Piliscsaba, P.O. Box 61, Hungary
Miklós Maróth director

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24., Hungary
www.szit.katolikus.hu
Olivér Farkas director

Printed in Hungary
EFO Kiadó és Nyomda Kft., Százhalombatta
Ottó Fonyódi manager

TABLE OF CONTENTS

PREFACE

VII

INTRODUCTION

IX

BARTHOLOMAEI FONTII EXPLANATIO IN A. PERSII FLACCI SATYRAS

1

AD SAXETTUM DE PONDERIBUS ET MENSURIS

90

TADEUS UEL DE LOCIS PERSIANIS

93

IOHANNIS BRITANNICI COMMENTARII FAMILIARES

IN A. PERSII FLACCI SATYRAS

103

INDEX NOMINUM

279

INDEX AUCTORUM

295

